

Bo Lidegaard
LANDGENOTEN

*Het 'wonder van Denemarken' –
Hoe de joodse inwoners in 1943 werden gered
door het moedige optreden van de bevolking*

Vertaald door Maydo van Marwijk Kooy

Uitgeverij Balans

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage
van de Danish Arts Council.

Oorspronkelijke titel *Landsmænd / Countrymen*
Oorspronkelijke uitgever Politikens Forlag, Kopenhagen /
Alfred A. Knopf, New York

Copyright © 2013 Bo Lidegaard

This translation published by arrangement with Alfred A. Knopf, an imprint
of The Knopf Doubleday Group, a division of Random House, Inc.

Copyright Nederlandse vertaling © 2013 Maydo van Marwijk Kooy /
Uitgeverij Balans, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp Bas Smidt
Omslagfoto Hollandse Hoogte/Süddeutsche Zeitung Photo
Foto auteur Erik Hove
Typografie en zetwerk Peter Verwey, Heemstede
Druk Bariet, Steenwijk

ISBN 978 94 600 3667 5

NUR 680

www.uitgeverijbalans.nl

Vrienden, Romeinen, landgenoten, leen mij uw oor;
Ik kom om Caesar te begraven, niet om hem te prijzen.
De slechte daden van de mens, die leven voort;
De goede worden vaak begraven met zijn botten.

– WILLIAM SHAKESPEARE, *Julius Caesar*

INHOUD

Woord vooraf – Een mythe wordt geboren	9
Proloog	13
1 Zondag 26 september – De laatste dag van het verleden	19
2 Maandag 27 september – Thuis	81
3 Dinsdag 28 september – Het bericht	89
4 Woensdag 29 september – Vertrek	97
5 Donderdag 30 september – De ontsnapping	129
6 Vrijdag 1 oktober – De actie	155
7 Zaterdag 2 oktober – De oversteek	187
8 Zondag 3 oktober – Ystad	243
9 Maandag 4 oktober – Het dorp Ruds Vedby	273
10 Dinsdag 5 oktober – Naar Gilleleje	293
11 Woensdag 6 oktober – In Gilleleje	321
12 Donderdag 7 oktober – Het dorp Smidstrup	349
13 Vrijdag 8 oktober – Het strand bij Smidstrup	375
14 Zaterdag 9 oktober – De feiten van het leven	387
Epiloog	423
Noten	435
Bibliografie	447
Register	455

© Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning

Deze spotprent van de Noorse Ragnald Bliv in de *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* van 10 januari 1942 is de bron van de mythe die zich over de hele wereld verspreidde dat koning Christiaan x met de gele davidsster op door de straten van Kopenhagen reed, als protest tegen de eis van de nazi's.

Op de tekening staat de Deense premier Thorvald Stauning in zijn overjas, aandachtig in gesprek met de koning, die gemakkelijk te herkennen is aan zijn rijlaarzen en uniform. In het onderschrift vraagt Stauning: 'Wat zullen we doen, majesteit, als Scavenius zegt dat onze joden ook een gele ster moeten dragen?' De koning antwoordt: 'Dan moeten we allemaal maar gele sterren gaan dragen' – de bijna letterlijke weergave van een gesprek dat de koning vier maanden eerder met vicepremier Vilhelm Buhl had gevoerd. Dat de hardnekkige mythe gebaseerd is op een conversatie die werkelijk heeft plaatsgevonden, is pas recent bevestigd, toen historici toegang kregen tot de handgeschreven aantekeningen van de koning. Hoewel koning Christiaan x daartoe bereid was, heeft hij nooit daadwerkelijk met een gele ster door de straten van Kopenhagen gereden; niemand in Denemarken heeft ooit een davidsster hoeven dragen.

WOORD VOORAF

Een mythe wordt geboren

Aan het eind van het gesprek stelde de vicepremier de kwestie van de joden aan de orde. Hij was bij de oude koning Christiaan x om de stand van zaken in het bezette Denemarken te bespreken. Het was begin september 1941 en de Duitse inval in de Sovjet-Unie leek succesvol en onstuitbaar. Het hele Europese continent stond onder totalitair bewind en de Verenigde Staten hielden vast aan hun neutraliteit. Ook de Denen stelden neutraal te zijn, maar het land was sinds april 1940 door de Duitsers bezet. Ook al lukte het nog steeds de nationaalsocialisten buiten de regering te houden, de Duitsers werden wel steeds arroganter wat betreft hun eisen. Nu overlegde minister van Financiën Vilhelm Buhl, in zijn hoedanigheid van vicepremier, met de koning over het gevoelige onderwerp van de Deense joden. Later die dag schreef de koning in zijn persoonlijke dagboek wat er in grote lijnen was gezegd. Volgens de koning had de minister van Financiën zijn grote zorgen geuit: 'Als je de onmenselijke behandeling zag van de joden, niet alleen in Duitsland, maar ook in de bezette gebieden, sloeg de angst je om het hart dat wij op een dag ook daartoe een verzoek zouden krijgen. In dat geval zouden wij resoluut moeten weigeren, krachtens hun bescherming in de grondwet.'

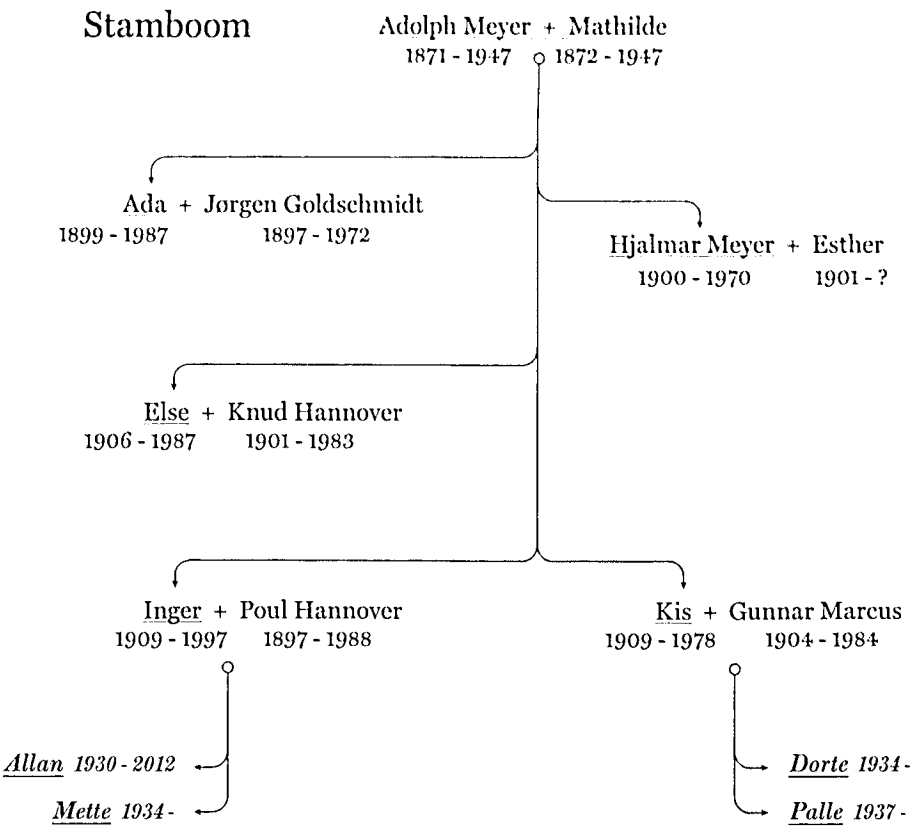
De koning beaamde 'dat [hij] dergelijke eisen met betrekking tot Deense staatsburgers zou afwijzen. Als het verzoek kwam, zouden we het beste kunnen reageren door allemaal "de davidsster" te dragen. De minister van Financiën merkte op dat dat inderdaad een oplossing kon zijn.'¹

Minister Buhl hield het voorstel van de koning blijkbaar niet voor zich, want vier maanden later dook de tekst op in een cartoon in een Zweedse krant. Zweden was ook neutraal, maar niet door Duitsland bezet. Hiervandaan ging het verhaal de hele wereld over. Dit staaltje van

gezond verstand te midden van alle naziterreur voedde de mythe dat koning Christiaan x tijdens zijn dagelijkse ritten door het bezette Kopenhagen de gele davidsster droeg. De mythe is nog steeds levend en is voor volgende generaties een symbool van hoop – een sprankje licht in het duister van de Holocaust.

De mythe is natuurlijk onwaar. Maar het verhaal erachter is des te fascinerender. Niet alleen droeg de koning geen jodenster; niemand in Denemarken heeft ooit een jodenster gedragen. De houding van koning en premier, en misschien zelfs van een heel volk, zorgde ervoor dat in Denemarken geen maatregelen tegen de joden werden ingevoerd. Dit maakt Denemarken een uniek geval, een uitzondering die wezenlijker is dan de mythe doet lijken. Het gaat niet alleen om de afwijzing van maatregelen tegen de joden, maar om de ontkenning van het bestaan van een 'joods vraagstuk' in Denemarken. Het bevestigde wat voor iedereen zonneklaar moest zijn: behalve van joodse afkomst waren deze individuen eerst en vooral Deense burgers; zij werden beschermd door de Deense wet, die geen onderscheid maakte tussen burgers van verschillende geloofsovertuigingen. Er was eenvoudigweg geen probleem – dus konden er geen maatregelen worden genomen om het op te lossen.

Stamboom

PROLOOG

Ze nam de paklijst nog een keer door. Kleren voor de kinderen, voor Gunnar, voor haarzelf. Ze moesten warm en praktisch zijn. En niet te veel ruimte innemen. Maar ze moesten er ook netjes uitzien. Het voelde allemaal heel onwerkelijk en tegelijk heel urgent:

We waren optimistisch, we konden en wilden niet geloven dat ons in Denemarken dezelfde verschrikkingen te wachten stonden als de joden in andere door de Duitsers bezette landen waren aangedaan. Sinds midden september circuleerden er geruchten dat de joden hier ook vervolgd zouden worden en toen er uit archieven joodse boeken en documenten werden gestolen, begonnen we zenuwachtig te worden. We susten onszelf in slaap met de gedachte dat er misschien alleen wetten en maatregelen zouden komen en ook al hoorden we van veel gemengde echtparen dat ze niet meer thuis sliepen, omdat ze bang waren om 's nachts door de Gestapo te worden opgepakt, bleven wij tot zondag 26 september thuis.¹

Die nacht bleven ze nog thuis, maar daarna zou het een hele tijd duren voor Kis Marcus weer in haar eigen bed zou slapen. De volgende ochtend begon een reis naar het onbekende. De daaropvolgende dagen zouden zij en haar familie naar delen van het land gaan waar ze nooit eerder waren geweest en in situaties terechtkomen die ze kort daarvoor niet voor mogelijk hadden gehouden. Van eerzame en gerespecteerde burgers waren zij opeens criminelen geworden, gezocht door Duitse patrouilles om te worden gedeporteerd naar onbekende bestemming. Tijdens haar vlucht maakte Kis Marcus aantekeningen in haar dagboek. Zij deed haar best om de gebeurtenissen en haar emoties onder controle te houden. Misschien deed zij ook haar best om mentaal enige af-

stand te bewaren en zich niet door haar gevoel te laten meeslepen. Ze schreef over haar angst, haar twijfels, haar verwarring en haar ontberingen, en over haar medereizigers en haar kinderen. Ze schreef over de onzekerheid en, uiteindelijk, over de opluchting.

Kis en haar gezin reisden samen met haar tweelingzuster Inger en haar twee kinderen. Haar man Poul Hannover hield ook een dagboek bij, net als hun zoon, Allan, die de gebeurtenissen beschreef door de ogen van een oplettende 13-jarige.

Terwijl de twee gezinnen in Denemarken naar het zuiden reisden, ging de vader van de tweelingzusters, dr. Adolph Meyer, samen met duizenden andere vluchtelingen naar het noorden. De vooraanstaande kinderarts had verklaard dat hij in Denemarken zou blijven tot hij zeker was dat zijn talrijke familieleden allemaal veilig en wel in Zweden waren. Zijn terughoudendheid zou hem bijna fataal worden; de arts trotseerde gevaar en tegenspoed toen hij wanhopig zocht naar een ontsnappingsweg naar Zweden. Adolph Meyer zou de overkant bereiken, en net als zijn dochter, schoonzoon en kleinzoon zou hij na aankomst zijn aantekeningen uitwerken tot een verslag van zijn dramatische ontsnapping.

Toen de familie na de oorlog naar Denemarken terugkeerde, werden de vier dagboeken bewaard als privédocumenten; wat de familie had meegemaakt werd alleen gedeeld met familie en naaste vrienden. Nu ook de laatste van de jonge kinderen die aan de vlucht hebben deelgenomen ouder worden, heeft de familie besloten deze verhalen met een groter publiek te delen – in de wetenschap dat het unieke ooggetuigenverslagen zijn van een wonderbaarlijke gebeurtenis. De verhalen van een vrouw en moeder, van een fabrieksdirecteur, van een schrander kind en van een oudere patriarch met aanzien en connecties, beschrijven het dramatische effect van plotselinge discriminatie en vervolging. Samen met de weinige andere bekende ooggetuigenverslagen bieden deze dagboeken een inkijkje in de denkwijze van zowel de vluchtelingen als hun vervolgers – en die van de Deense helpers. Hoewel elk verslag uniek is, zijn de ervaringen vergelijkbaar. Dit is een verhaal dat duizenden zullen herkennen, zowel toen als nu. Een verhaal van twijfel en wanhoop, en van de wil om te overleven.

De geschiedenis van de ontsnapping van de Deense joden is maar een

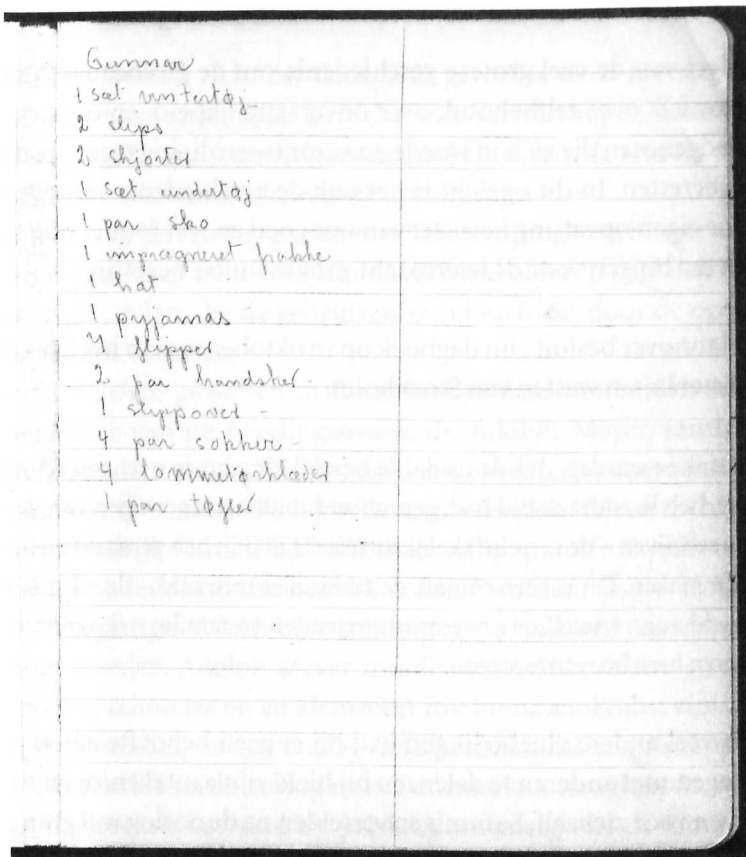
klein deel van de veel grotere geschiedenis van de Holocaust. Maar zij leert ons iets over zelfbehoud, over onverzettelijkheid, en over de hulp van landgenoten die zich in woede en verontwaardiging tegen de deportaties verzetten. In dit opzicht is het ook de geschiedenis van een natie die haar eigen opvatting bewaart van wat goed en wat fout is, ook al had zij moeten buigen voor de overmacht van de Duitse bezetting.

Poul Hannover besluit zijn dagboek op 10 oktober 1943 in het Stadshotel van Västerås, ten westen van Stockholm:

Nadat ik woensdag, dus de zesde, de beschikking kreeg over een schrijfmachine, heb ik zodra ik tijd had, geprobeerd mijn herinneringen van de tocht op te schrijven – de verschrikkelijkste reis die ik ooit heb gemaakt en hoop te zullen maken. Dit is geen roman, de taal is niet verfraaid – de tekst is alleen bedoeld voor onszelf en onze naaste vrienden en familie – ik vind niet dat anderen hem hoeven te lezen.

Net als veel andere vluchtelingen had hij er geen behoefte aan om zijn ervaringen met anderen te delen, en hij hield zijn aantekeningen tijdens zijn leven voor zichzelf. Sommigen vertelden na de oorlog wel graag hun verhaal. Maar de meesten deden dat niet, en Poul Hannover zegt over die ambiguïteit:

Nu ik begin op te schrijven wat we de laatste dagen hebben meegemaakt, moet ik misschien uitleggen waarom ik dit doe – en voor wie. Ik weet het niet. Ik voel alleen de drang om het op te schrijven, incompleet als het zeker zal zijn. Ik weet ook niet wat anderen hebben meegemaakt – of het meer is of minder – maar voor ons voelt wat net is gebeurd zo onwaarschijnlijk, dat als we het niet zouden opschrijven, niemand het zou geloven.²

© Privébezt

Wat doe je als vluchten de enige uitweg is? Wat neem je mee, wat laat je achter?

Kis Marcus was vierendertig en moeder van twee kleine kinderen toen deze vraag zich voordeed. Tot die dag was ze altijd veilig geweest, en had ze geen ervaring met vervolging of vlucht. Terwijl haar gedachten zich vormden en ze probeerde te bedenken wat ze moest doen, begon ze lijstjes te maken, van wat ieder van de vier gezinsleden zou moeten meenemen als het zover kwam. Door het op papier te zetten, kon ze beter haar gedachten bepalen, en tijdens de dagen die volgden schreef ze de gebeurtenissen die zich ontvouwdeden op in zwarte notitieboekjes.

Maar de eerste pagina's vertellen misschien nog het allermeeest: geen verhaal of commentaar, alleen een lijst benodigdheden; doodgewone dingen die deel uitmaakten van het dagelijkse leven van haar en haar gezin. Al het andere moest worden achtergelaten, en het lijkt erop dat het maken van de paklijsten het begin was van de scheiding van haar huis, de meubels en talloze andere voorwerpen, groot en klein. De niet-essentiële dingen.

Kis Marcus was al een vluchteling.

Ki	Koi	Besti
1 fahle	1 par kometallestränge	2 par spottstörmpare
1 hyle	1 " sho kiffel	1 par rypare
2 tåkladed		1 pizzamas
2 par handstet		1 fahle
1 stakket tæge		1 nedstet
1 pizzamas		1 bluse
4 par kometallestränge		1 stakket tæge
1 komet		1 par vandor
1 par uline		1 kuffel
2 sat underlag (samt g)		1 bluse
2 kuffelulose (" ")		1 par sho
1 par uline buked		1 tæffel
1 underhyle		1 tåklade
2 bygt buked		1 sat ulent underlag
1 par sho		2 kommet underlag
10 kommet stakkers		2 " buked
1 balli		1 par alle buked
1 par tæffel		1 " uline buked
		3 kommet stakkers
		1 kist ygher

1 Faahe
 1 Lure
 1 par buffel
 1 " skæ
 2 " sportstømpen
 1 sat tøj
 2 Skjorte
 1 bomuldsundertøj
 2 par undertøj
 1 buksethule
 4 bomuldsstrødel
 2 par sok
 1 Brynjarm
 1 par tøjfel
 1 Skjold

ZONDAG 26 SEPTEMBER*De laatste dag van het verleden**Zondagochtend op Sorgenfri*

Er viel een zware regen die zondagochtend, en dat was geen goed voor-teken. De trams reden met kleine vlaggetjes, omdat het de verjaardag van de koning was. Maar de bejaarde koning reed zelf niet door de straten van het bezette Kopenhagen. Sinds het begin van de bezetting was dat wel zijn gewoonte, als teken van normaliteit en onverzettelijkheid. Na de val van zijn paard het jaar ervoor en zijn min of meer vrijwillige ballingschap op Paleis Sorgenfri, het zomerverblijf van de koninklijke familie, nam koning Christiaan x geen deel meer aan de gebruikelijk fe-stiviteiten. De koning was voor velen het symbool van hoop: de hoop op vrijheid en de hoop om de waardigheid te herwinnen die veel De-nen meenden verloren te hebben toen het land zich bij de Duitse inval van 9 april 1940 zonder verzet overgaf. De koning was er min of meer in geslaagd zich politiek afzijdig te houden, terwijl hij trouw iedere stap steunde die de politici sinds het begin van de bezetting hadden genomen om het land te besturen en tegen gewapend verzet en sabotage te waar-schuwen. Christiaan x werd gezien als de belichaming van de algemene houding jegens de Duitsers: men had wel het hoofd gebogen maar zich niet onderworpen. Achter de formele beleefdheid toonden koning en volk hun verachting voor de bezetter door die zo veel mogelijk te nege-ren – de politiek van het ‘met de nek aankijken’ – en ervoor te zorgen dat de indringers niet als gasten werden behandeld.

De koning kon terugzien op tien zware jaren. En als hij vooruitkeek,

werd het er niet beter op. Er was maar één echt lichtpuntje: het land vormde een eenheid. Zo was de situatie niet geweest in de jonge jaren van de koning, toen de Eerste Wereldoorlog Europa teisterde. Denemarken had ervoor gevochten neutraal te blijven en de verwoestingen buiten de deur te houden. Maar toen waren de politici diep verdeeld geweest en had men slechts met de grootste moeite de neutraliteit kunnen handhaven. Na de Eerste Wereldoorlog had de koning overal in Europa de monarchieën zien vallen: de Russische tsaar was afgezet, net als de Duitse keizer – beiden vrienden en familie. Wat was ervoor in de plaats gekomen? Revolutie en sociale onrust. Ook in Denemarken had de troon onder de koning gewankeld, toen hij in 1920 met Pasen had ingegrepen in het parlementaire proces. De leider van de sociaaldemocraten, Thorvald Stauning, was toen te hulp geschoten en had de situatie gestabiliseerd. Hij was in 1929 minister-president geworden en had het land met stevige hand door de kritieke jaren geloodst, waarin de depressie over de wereld denderde en er steeds meer spanningen ontstonden aan de zuidgrens. Vanaf het begin van de bezetting was het Stauning gelukt de eenheid binnen de politieke partijen te bewaren en de bezetter geen kans te geven verdeeldheid te zaaien. Maar in mei 1942 was de bejaarde minister-president gestorven, somber en uitgeput. De politici bleven echter eendrachtig, zelfs na 29 augustus 1943, toen de regering terugtrad. Dat was het lichtpuntje: eenheid.

Denemarken en het nationaalsocialisme

De Deense regering had vanaf het begin met grote ongerustheid gereageerd op de opmars van de nazi's in Duitsland, waar Hitler in 1933 aan de macht was gekomen en het antisemitisme welig tierde. De Deense centrumlinkse regering koos ervoor alle conflicten te vermijden en Hitlers steeds dreigender wordende Derde Rijk niet te provoceren. Men zweeg waar mogelijk, en de regering eiste ook van alle andere Deense burgers dat ze zwegen. Men was vastbesloten om de nazileiders niet de minste aanleiding te geven voor geweld tegen het kleine, neutrale buurland. Maar de coalitie van de kleine Centrum Liberale Partij en de enorme So-

ciaal Democratische Partij was op z'n minst even vastberaden om buiten de deur te houden wat ze nog meer vreesden dan Duitsland: dat het totalitaire wereldbeeld in Denemarken post zou vatten. Men had al vroeg begrepen hoe nauw het nationaalsocialisme verwant was met het communisme en het fascisme, en hoezeer deze drie ideologieën niet alleen botsten met de democratie, maar ook met de humanistische waarden die aan een democratische maatschappij ten grondslag liggen. Daarom ontwikkelde de regering een krachtig politiek, moreel en democratisch offensief. Dit zou de hele Deense bevolking harnessen tegen totalitaire ideologieën en verenigen achter het idee van democratie als kernwaarde van de nationale gemeenschap.

Men weet de machtsovername door de nazi's in Berlijn vooral daaraan dat het de nazi's gelukt was het nationaalsocialisme synoniem te verklaren met de herrijzenis van Duitsland na de menselijke en sociale catastrofe van de Eerste Wereldoorlog en de vernederende vredesvoorwaarden van het Verdrag van Versailles. Hierdoor ontstond een enorme machtsbasis voor de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij, die deze slim uitbuitte door zich met alle instituties in de samenleving te verbinden. De Deense politici wilden coûte que coûte vermijden dat er in Denemarken iets vergelijkbaars zou gebeuren. Men richtte zich erop het mechanisme om te draaien, zodat in Denemarken de nationale kracht juist met de democratie werd verbonden. Dat zou de Deense nazi's meteen de mogelijkheid ontnemen zich te presenteren als 'sterk' alternatief voor de 'zwakke' democratische regering.

Vanaf 1933 begon de Sociaal Democratische Partij in de politieke retoriek 'het Deense' steeds vaker te verbinden met 'het democratische'. Ze gebruikten de woorden zelfs als synoniemen. Het idee was dat een goede nationaalgezinde Deen vanzelf in verzet zou komen tegen totalitaire ideeën en dat hij of zij de regering, de democratie en het humanisme zou verdedigen. Het nationale politieke platform was te sterk om door extreemrechts te kunnen worden overgenomen, en deze strategie dwong mettertijd ook de Conservatieven en de Boerenpartij, de twee belangrijkste oppositiepartijen, de strijd aan te binden met antiparlementaire krachten binnen de eigen gelederen.

De 'joodse kwestie' paste precies in die gedachtegang, en ondanks de

Bo Lidegaard
LANDGENOTEN

*Het 'wonder van Denemarken' –
Hoe de joodse inwoners in 1943 werden gered
door het moedige optreden van de bevolking*

Vertaald door Maydo van Marwijk Kooy

Uitgeverij Balans

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage
van de Danish Arts Council.

Oorspronkelijke titel *Landsmænd / Countrymen*
Oorspronkelijke uitgever Politikens Forlag, Kopenhagen /
Alfred A. Knopf, New York

Copyright © 2013 Bo Lidegaard

This translation published by arrangement with Alfred A. Knopf, an imprint
of The Knopf Doubleday Group, a division of Random House, Inc.

Copyright Nederlandse vertaling © 2013 Maydo van Marwijk Kooy /
Uitgeverij Balans, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp Bas Smidt
Omslagfoto Hollandse Hoogte/Süddeutsche Zeitung Photo
Foto auteur Erik Hove
Typografie en zetwerk Peter Verwey, Heemstede
Druk Bariet, Steenwijk

ISBN 978 94 600 3667 5

NUR 680

www.uitgeverijbalans.nl

Vrienden, Romeinen, landgenoten, leen mij uw oor;
Ik kom om Caesar te begraven, niet om hem te prijzen.
De slechte daden van de mens, die leven voort;
De goede worden vaak begraven met zijn botten.

— WILLIAM SHAKESPEARE, *Julius Caesar*

INHOUD

Woord vooraf – Een mythe wordt geboren	9
Proloog	13
1 Zondag 26 september – De laatste dag van het verleden	19
2 Maandag 27 september – Thuis	81
3 Dinsdag 28 september – Het bericht	89
4 Woensdag 29 september – Vertrek	97
5 Donderdag 30 september – De ontsnapping	129
6 Vrijdag 1 oktober – De actie	155
7 Zaterdag 2 oktober – De oversteek	187
8 Zondag 3 oktober – Ystad	243
9 Maandag 4 oktober – Het dorp Ruds Vedby	273
10 Dinsdag 5 oktober – Naar Gilleleje	293
11 Woensdag 6 oktober – In Gilleleje	321
12 Donderdag 7 oktober – Het dorp Smidstrup	349
13 Vrijdag 8 oktober – Het strand bij Smidstrup	375
14 Zaterdag 9 oktober – De feiten van het leven	387
Epiloog	423
Noten	435
Bibliografie	447
Register	455

© Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning

Deze spotprent van de Noorse Ragnald Bliv in de *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* van 10 januari 1942 is de bron van de mythe die zich over de hele wereld verspreidde dat koning Christiaan x met de gele davidsster op door de straten van Kopenhagen reed, als protest tegen de eis van de nazi's.

Op de tekening staat de Deense premier Thorvald Stauning in zijn overjas, aandachtig in gesprek met de koning, die gemakkelijk te herkennen is aan zijn rijlaarzen en uniform. In het onderschrift vraagt Stauning: 'Wat zullen we doen, majesteit, als Scavenius zegt dat onze joden ook een gele ster moeten dragen?' De koning antwoordt: 'Dan moeten we allemaal maar gele sterren gaan dragen' – de bijna letterlijke weergave van een gesprek dat de koning vier maanden eerder met vicepremier Vilhelm Buhl had gevoerd. Dat de hardnekkige mythe gebaseerd is op een conversatie die werkelijk heeft plaatsgevonden, is pas recent bevestigd, toen historici toegang kregen tot de handgeschreven aantekeningen van de koning. Hoewel koning Christiaan x daartoe bereid was, heeft hij nooit daadwerkelijk met een gele ster door de straten van Kopenhagen gereden; niemand in Denemarken heeft ooit een davidsster hoeven dragen.

WOORD VOORAF

Een mythe wordt geboren

Aan het eind van het gesprek stelde de vicepremier de kwestie van de joden aan de orde. Hij was bij de oude koning Christiaan x om de stand van zaken in het bezette Denemarken te bespreken. Het was begin september 1941 en de Duitse inval in de Sovjet-Unie leek succesvol en onstuitbaar. Het hele Europese continent stond onder totalitair bewind en de Verenigde Staten hielden vast aan hun neutraliteit. Ook de Denen stelden neutraal te zijn, maar het land was sinds april 1940 door de Duitsers bezet. Ook al lukte het nog steeds de nationaalsocialisten buiten de regering te houden, de Duitsers werden wel steeds arroganter wat betreft hun eisen. Nu overlegde minister van Financiën Vilhelm Buhl, in zijn hoedanigheid van vicepremier, met de koning over het gevoelige onderwerp van de Deense joden. Later die dag schreef de koning in zijn persoonlijke dagboek wat er in grote lijnen was gezegd. Volgens de koning had de minister van Financiën zijn grote zorgen geuit: 'Als je de onmenselijke behandeling zag van de joden, niet alleen in Duitsland, maar ook in de bezette gebieden, sloeg de angst je om het hart dat wij op een dag ook daartoe een verzoek zouden krijgen. In dat geval zouden wij resoluut moeten weigeren, krachtens hun bescherming in de grondwet.'

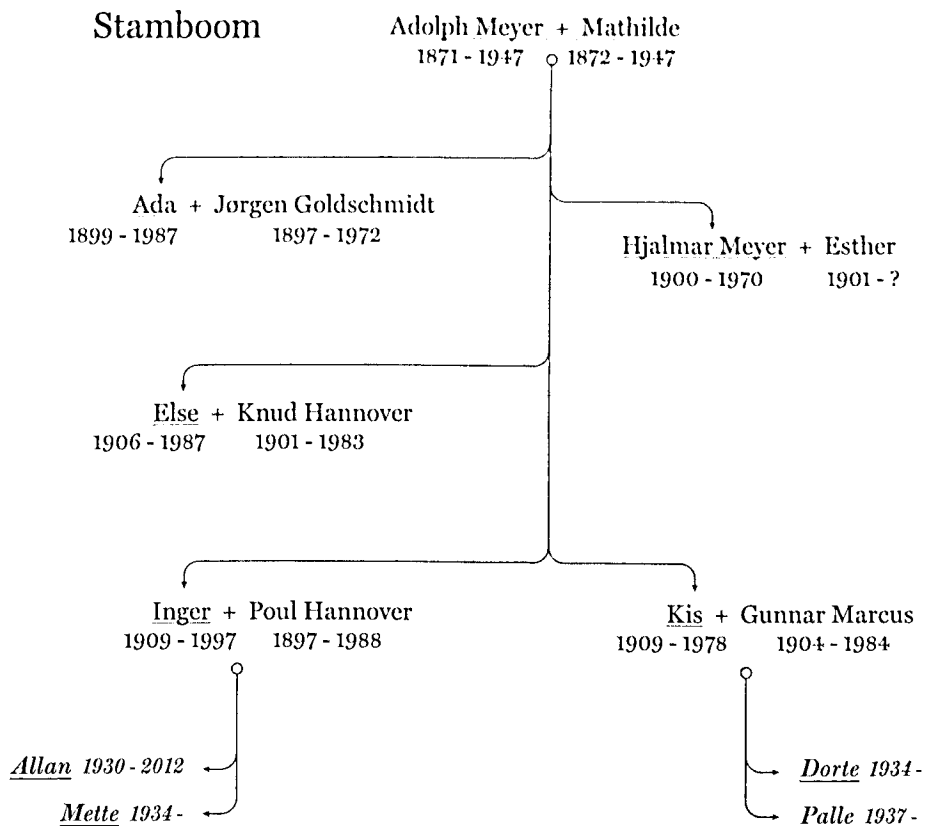
De koning beaamde 'dat [hij] dergelijke eisen met betrekking tot Deense staatsburgers zou afwijzen. Als het verzoek kwam, zouden we het beste kunnen reageren door allemaal "de davidsster" te dragen. De minister van Financiën merkte op dat dat inderdaad een oplossing kon zijn.'

Minister Buhl hield het voorstel van de koning blijkbaar niet voor zich, want vier maanden later dook de tekst op in een cartoon in een Zweedse krant. Zweden was ook neutraal, maar niet door Duitsland bezet. Hiervandaan ging het verhaal de hele wereld over. Dit staaltje van

gezond verstand te midden van alle naziterreur voedde de mythe dat koning Christiaan x tijdens zijn dagelijkse ritten door het bezette Kopenhagen de gele davidsster droeg. De mythe is nog steeds levend en is voor volgende generaties een symbool van hoop – een sprankje licht in het duister van de Holocaust.

De mythe is natuurlijk onwaar. Maar het verhaal erachter is des te fascinerender. Niet alleen droeg de koning geen jodenster; niemand in Denemarken heeft ooit een jodenster gedragen. De houding van koning en premier, en misschien zelfs van een heel volk, zorgde ervoor dat in Denemarken geen maatregelen tegen de joden werden ingevoerd. Dit maakt Denemarken een uniek geval, een uitzondering die wezenlijker is dan de mythe doet lijken. Het gaat niet alleen om de afwijzing van maatregelen tegen de joden, maar om de ontkenning van het bestaan van een 'joods vraagstuk' in Denemarken. Het bevestigde wat voor iedereen zonneklaar moest zijn: behalve van joodse afkomst waren deze individuen eerst en vooral Deense burgers; zij werden beschermd door de Deense wet, die geen onderscheid maakte tussen burgers van verschillende geloofsovertuigingen. Er was eenvoudigweg geen probleem – dus konden er geen maatregelen worden genomen om het op te lossen.

Stamboom

PROLOOG

Ze nam de paklijst nog een keer door. Kleren voor de kinderen, voor Gunnar, voor haarzelf. Ze moesten warm en praktisch zijn. En niet te veel ruimte innemen. Maar ze moesten er ook netjes uitzien. Het voelde allemaal heel onwerkelijk en tegelijk heel urgent:

We waren optimistisch, we konden en wilden niet geloven dat ons in Denemarken dezelfde verschrikkingen te wachten stonden als de joden in andere door de Duitsers bezette landen waren aangedaan. Sinds midden september circuleerden er geruchten dat de joden hier ook vervolgd zouden worden en toen er uit archieven joodse boeken en documenten werden gestolen, begonnen we zenuwachtig te worden. We susten onszelf in slaap met de gedachte dat er misschien alleen wetten en maatregelen zouden komen en ook al hoorden we van veel gemengde echtparen dat ze niet meer thuis sliepen, omdat ze bang waren om 's nachts door de Gestapo te worden opgepakt, bleven wij tot zondag 26 september thuis.¹

Die nacht bleven ze nog thuis, maar daarna zou het een hele tijd duren voor Kis Marcus weer in haar eigen bed zou slapen. De volgende ochtend begon een reis naar het onbekende. De daaropvolgende dagen zouden zij en haar familie naar delen van het land gaan waar ze nooit eerder waren geweest en in situaties terechtkomen die ze kort daarvoor niet voor mogelijk hadden gehouden. Van eerzame en gerespecteerde burgers waren zij opeens criminelen geworden, gezocht door Duitse patrouilles om te worden gedeporteerd naar onbekende bestemming. Tijdens haar vlucht maakte Kis Marcus aantekeningen in haar dagboek. Zij deed haar best om de gebeurtenissen en haar emoties onder controle te houden. Misschien deed zij ook haar best om mentaal enige af-